

КОМУНІКАТИВНА ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СПРОБА ЦІННІСНОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Досліджується специфіка, теоретичні засади і гуманістично-ціннісні виміри комунікативної етики відповідальності, специфіка функціонування сучасної науки і технологій, їх вплив на сучасне суспільство. Проаналізовано можливості дискурсу як суспільної інституції в етичній трансформації економічної раціональності. Виявлено регулятивний потенціал комунікативної етики відповідальності, що суттєво відрізняється від класичної етичної парадигми. Досліджується поняття комунікації, спрямованої на розв'язання проблем, суперечностей, дилем сучасності. Розкрито міру відповідальності вчених за розвиток і використання досягнень науки, техніки і технологій. Ключові слова: етика, мораль, дискурс, моральна відповідальність, екологічна криза, цінності, етика науки, екологічна етика, нормативна етика.

Актуальність дослідження. У ХХ столітті людство, використовуючи нові інформаційні, промислові, біомедичні, воєнні технології, зіштовхнулося з глобальними екологічними кризами, усвідомлюючи небезпеку всеохоплюючого науково-технічного освоєння світу та безконтрольного використання техніки.

Наука і технології стали могутньою силою, що змінила середовище проживання людини, її думки, спосіб життя, цінності та ідеали. Виникла потреба «моральної оцінки в умовах науково-технічного поступу, який дозволяє втручатись у генну будову людини, удосконалювати біотехнології та конструювати нові форми життя» [6, с. 56]. З'явилося усвідомлення відповідальності вченого за свою діяльність і результати використання новітніх технологій.

Досвід ХХ століття засвідчив, що чимало науково-технічних досягнень людства виявились небезпечними, а їх соціальні наслідки непередбачуваними. Прийшло розуміння того, що наука і техніка не лише сприяють розвитку цивілізації, а й негативно, деструктивно впливають на людину і природу. Загроза існуванню людини діагностується вже не лише в природі, а й в експансії техніки і домінуванні об'єктивного наукового типу раціональності. При цьому наука парадоксально починає відігравати водночас і роль спасителя, і роль екзистенційної загрози.

Радикальна зміна соціального статусу науки викликала занепокоєння широких верств суспільства, а також сприяла загальному обговоренню та вивченню цього феномену з метою напрацювання відповідних механізмів регуляції та контролю. Стало зрозуміло, що «питання про відповідальність науки є насправді питанням про відповідальність кожної людини, яка має сприяти відповідальному використанню всіх речей, включаючи науку» [1, с. 46].

Пошуки відповідей на сучасні актуальні питання взаємодії в системі «людина – наука – техніка – природа» вказали на важливість досягнення згоди на основі комунікації, яка має втілюватись у демократичних інституціях сучасного суспільства.

Питання раціонального дискурсивного обґрунтування норм комунікативної етики, яка апелює до комунікації як способу обґрунтування правильності, загальності, універсальності етичних норм на основі принципу справедливості, почали обговорювати представники сучасної західної практичної філософії. Вони по-новому ставлять проблему легітимації норм і цінностей, їх раціонального обґрунтування в розробці нових типів раціональності, нових парадигм, зокрема філософії комунікації, філософії науки, комунікативної етики, етики науки.

У комунікативній етиці набувають нового значення такі класичні категорії як «відповідальність», «справедливість», «обов'язок», «суверенність», «сумління». Вона розробляє такі ключові визначення сучасної доби як «втрату цінностей» та «втрату смислу». Ці визначення є результатом експансії науково-технічної цивілізації в усі сфери людського буття (наука, техніка, медицина, політика, економіка тощо).

Комунікативна етика покликана відповісти на запитання, як можна обґрунтувати нормативні висловлення та підсилити їх регулятивний потенціал. У цьому контексті її можна трактувати як етику відповідальності.

Дослідження дискурсу як суспільної метаінституції в морально-етичній легітимації норм, які визначають межі втручання у сферу людської природи, застосування комунікативної теорії в науці, політиці, економіці тощо, створюють новий нормативно-етичний масштаб, сприяють дослідженню можливості етичної трансформації технічної та економічної раціональності.

Комунікативна етика відповідальності «спрямована на розв'язання завдань приборкання цілераціональності, а також забезпечення можливості виживання і спільного життя різних народів і культур, повинна подолати вузький обрій цілераціональності, отже – бути комунікативною макроетикою» [4, с. 29].

Новий механізм регуляції поведінки, а саме комунікативна етика відповідальності, актуалізується через недовіру максим етики в умовах загрозованої екокризи. Завдяки йому абстрактні ідеальні цінності традиційної культури конкретизуються через процедуру відкритої комунікації, яка спрямована на розв'язання конкретних проблем, суперечностей, дилем, а також розкриття перспектив для плідної моральної нормотворчості.

Комунікативна етика «репрезентує методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації» [4, с. 9].

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми дискурсивного обґрунтування принципів моралі, окремі питання етики науки, зокрема поняття відповідальності людини в умовах гуманістично-ціннісної переорієнтації науки і науково-технічного поступу суспільства, стали предметом дослідження представників комунікативної теорії в сучасній німецькій практичній філософії (К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бюлер, В. Кульман, П. Ульріх, В. Гьосле), які вибудовують модель універсалістської системи цінностей на основі принципів відповідальності та справедливості. Про актуальність проблематики, пов'язаної зі створенням етики відповідальності свідчать такі праці німецьких філософів: Йонас Г. «Принцип відповідальності», Ленк Г. «Відповідальність у техніці, за техніку, за допомогою техніки», Луман Н. «Суспільна відповідальність соціології», Марінг М. «Моделі спільної відповідальності» та ін.

Філософський аналіз змін морально-ціннісних орієнтирів у координатах «людина – наука – техніка – природа», розширення меж традиційної етики та включення природи до сфери етичних досліджень представлений працями А. Єрмоленка, Т. Гардашук, Т. Василевської, Ф. Канака, М. Кисельова, С. Кримського, К. Маєр-Абіха, Ю. Мєлкова, А. Наєсса, І. Пригожина, М. Рогожі, П. Тищенко, А. Толстоухова, А. Швайцера та інших.

Метою нашого дослідження є розкриття специфіки комунікативної етики відповідальності та аналіз її гуманістичних засад. Досягнення поставленої мети передбачає постановку та розв'язання таких завдань: а) окреслити предметне поле, теоретичні та ціннісно-нормативні засади комунікативної етики відповідальності; б) виявити потенціал екоетики та етики відповідальності для ціннісної переорієнтації та духовно-морального оновлення сучасного суспільства.

Вклад основного матеріалу дослідження.

У ХХ столітті чимало наукових досягнень стали загрозою для існування людства і всього живого на Землі. Гостро постали проблеми забруднення природного середовища, вичерпання ресурсів, ризики непередбачуваних наслідків втручання в людську природу засобами генної інженерії, клонування людини та інше.

Стало очевидним, що наука, техніка і технології радикально змінили всі сфери людського життя та виробництва, негативно вплинули на природне середовище, що призвело до екологічної катастрофи, яка «перетворюється у невідворотну реальність..., як її пережити, як загальмувати лавину техногенних і культурогенних наслідків усього того, до чого призвела нашу Планету сучасна цивілізація» [9, с. 7].

В комунікативній практичній філософії зріс інтерес до екологічної проблематики. Це засвідчили такі праці: Апель К.-О. «Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці», Кульман В. «Принцип відповідальності» проти дискурсивної етики», Бюлер Д. «Людина і природа в полі напруги між розумінням, конструюванням і відповідальністю».

З погляду представників комунікативної теорії, екологічна криза зумовлена розвитком науково-технічної цивілізації, що характеризується тотальною експансією цілераціональності в усі сфери людської діяльності. Цілераціональність започаткована в епоху Нового часу і мала руйнівні наслідки як у відносинах людей між собою, так і у відношенні до природи. Особливо це виявилось у XX столітті. Згідно з цією парадигмою, природа є предметом технічної маніпуляції, об'єктом панування з боку людського розуму, який більшою мірою реалізується в техніці та технологіях. У результаті це призводить до того, що «в нинішній цивілізаційній реальності, яка визначається існуванням глобальних проблем людського існування, скінченність людського роду стає очевидною не лише в теоретичному обґрунтуванні, а й практичній визначеності» [див: 8].

Варто зазначити, що деструктивність людської діяльності в природі в межах філософської етики і традиційних інституцій моралі як етична проблема не обговорювалася. Функцію етичних цінностей і норм осмислювали передусім з погляду регуляції людських відносин, а не відношення «людина – природа».

Вперше необхідність розширення меж людської моралі, поширення поняття моральності на сфери живого та «безмежна відповідальність за все, що живе» були досліджені А. Швайцером, який сформулював принцип «благоговіння перед життям». Філософ проголосив будь-яке життя фундаментальною цінністю [див.: 11]. А. Швайцер доповнив екоетичні дослідження розробками, в яких переосмислюються поняття «людина» і «природа». Саме він намагався змінити настанову щодо світу, що в подальшому привело до зміни форми взаємовідношення людини і природи з «суб'єкт–об'єктної» на «суб'єкт–суб'єктну», де природа постає суб'єктом цінностей, а живі істоти починають наділятися внутрішньою цінністю. Проте практичне застосування принципів «благоговіння перед життям» і «збереження життя» виявилось проблематичним, оскільки принцип збереження природи має бути поширений і на ті форми життя, які є ворожими для людини (мікроби, віруси тощо). А це спричинить припинення життєдіяльності самої людини.

А. Швайцер зауважував, що попередні тлумачення етики звернені до людського спілкування. Їх витoki – у давньогрецькій та іудейсько-християнській традиції, за якою «Людина є мірою усіх речей» (Протагор) або створена Богом, щоб бути господарем усього сутнього на Землі. Ще А. Шопенгавер звернув увагу на те, що християнські заповіді стосуються людських взаємин, а не ставлення людей до природи. У своїй праці «Дві основні проблеми етики» він писав: «Мораль християнства не стосується тварин, це її вада, в якій краще зізнатися, ніж її увічнювати» [10, с. 232].

У науці Нового часу ця парадигма зберігається і набуває свого подальшого розвитку. Природа трактується як те, що використовується в цілераціональності техніки і технології, вона повністю десуб'єктивізується.

Сьогодні ставлення людини до природи порівнюють із відповідними стосунками людей один з одним, природа починає осмислюватись як «уявний рівноправний суб'єкт» або «квазісуб'єкт» (А. Єрмоленко). Але «чи можна говорити про природу як носія права, як про особу, здатну захищати свої права і свободи?» [7, с. 167]. Відповідь на це запитання дає екоетика, яка актуалізує цілу низку важливих питань, зокрема тих, які стосуються наближення природи до позиції самоцінного «суб'єкта», що має власний моральний статус; можливості переорієнтації системи цінностей сучасного суспільства тощо. Екоетика висуває переконливі аргументи на захист, збереження та відтворення природи, наповнює новим змістом такі етичні поняття як відповідальність, обов'язок, турбота, справедливість та інші. Екоетика дає розуміння того, що «всі живі істоти, зокрема й люди, володіють однаковою внутрішньою цінністю, мають моральний статус і рівні моральні права. Іншими словами, внутрішня цінність усіх живих істот є обґрунтуванням наявності в них усіх моральних прав» [2, с. 21-22].

Поняття «особисте моральне право природи» сьогодні набуває поширення, утверджується думка про те, що природу потрібно трактувати як «суб'єкт взаємовідносин із суспільством» (М. Кисельов). Тобто, наголошується на важливості зміни форми взаємовідношень людини і природи з суб'єкт–об'єктної на суб'єкт–суб'єктну, де обидві сторони постають партнерами. Суб'єкт–суб'єктний тип взаємодії людини і природи характеризується як діалог, співробітництво, спілкування.

Звертання до принципів справедливості та моральної відповідальності, можливість досягнення взаєморозуміння на основі комунікації сприяють тому, що екоетика у 80-і роки XX століття набула вигляду комунікативного дискурсу. Становлення взаємодії нового типу в системі

координат «людина – природа» починає осмислюватися за допомогою категорій «моральна відповідальність», «справедливість», «взаєморозуміння», «комунікація».

Незважаючи на всі досягнення людського інтелекту, головна проблема встановлення гармонії у системі «людина – наука – техніка – природа» залишається нерозв'язаною, що змушує людство спрямовувати свої зусилля на розробку нових підходів до обґрунтування етики, спрямованих на розв'язання складних дилем сучасного суспільства.

Звертання до комунікативної (дискурсивної) етики стало помітним явищем останніх десятиліть. Тематичне поле її дослідження спрямоване на розв'язання проблеми дискурсивного обґрунтування принципів моралі, на дослідження деструктивної дії науки і техніки на людську природу та природне середовище, аналіз технічної раціоналізації людського буття, втрату цінностей, смислу в сучасному світі. Етичні норми обґрунтовуються на основі принципу справедливості та досягнення взаєморозуміння. Класичні етичні категорії (відповідальність, справедливість, обов'язок, сумління) набувають нового забарвлення.

Комунікативна етика (етика відповідальності) покликана дати відповіді на актуальні питання сучасності. Вона спрямовує зусилля вчених на розв'язання методологічних і практичних проблем, виявляє соціально-інституціональні детермінанти формування відповідальності, справедливості та обов'язку людини, активно шукає можливості узгодження особистих і суспільних інтересів, цілей і цінностей на основі комунікації, довершеною формою якої є дискурс. Комунікація передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині суверенної особистості, повагу до неї, що і є початком етичного зв'язку.

Суб'єкт-суб'єктний зв'язок сьогодні характеризує взаємини людини і природи, де остання постає «уявним моральним суб'єктом». Сприйняття природи у цьому контексті характеризується через такі поняття як «взаємодія», «співробітництво», «спілкування» (В. Кутирьов, Ю. Мелков, І. Пригожин). Новий тип взаємодії можливий на основі комунікації.

З появою постнекласичної науки та утвердженням відповідного типу раціональності спостерігається тенденція до утворення нових галузей на стику різноманітних наук. Вони репрезентовані множиною своїх вимірів: філософія комунікації, екоетика, біоетика, комунікативна етика відповідальності, етика науки. Їх впровадження виправдовується потребами часу і тлумачиться як необхідний механізм прискорення взаємодії наук і забезпечення їх соціального контролю.

Етичні проблеми науки на початку XXI століття дедалі більше загострюються і вимагають пошуку шляхів розв'язання. Вперше людина і суспільство мають взяти на себе спільну відповідальність за наслідки своєї діяльності. «Ця вимога спільної відповідальності викликає необхідність досягнення взаєморозуміння в оцінюванні нормативних стандартів та ціннісних уподобань, чи ще краще, інтерсуб'єктивного узгодження тих вихідних принципів, на які б спиралась етика відповідальності» [4, с. 25].

Представники комунікативної парадигми добачають вихід із кризи науково-технічної цивілізації саме у створенні універсалістської відповідальності, норми і цінності якої набули б характеру орієнтирів сучасного суспільного розвитку (А. Єрмоленко).

К.-О. Апель у праці «Трансформація філософії» досліджує питання можливості обґрунтування таких етичних норм, які б виконували функцію належного щодо індивідів і завдяки яким можна було б досягти взаєморозуміння з іншими людьми. Йдеться про етику відповідальності, спрямовану на приборкання цілераціональності та забезпечення можливості виживання людства.

Відповіді на сучасні екологічні питання неможливо знайти у традиційній етичній парадигмі. Звідси випливає, що «імператив «збереження життя і буття» має бути знятий імперативом «справедливості» як регулятивним принципом, що корелюється з ідеальною «необмеженою комунікативною спільнотою», теорія якої розробляється в комунікативній універсалістській макроетиці» [4, с. 202].

Комунікативна етика дає можливість розв'язувати екоетичні проблеми на основі обґрунтування певних процедур, які дозволяють рівноправну участь у дискурсивному процесі, що відображується в принципі універсалізації. Цей принцип має поширюватися на легітимацію програм і наукових досліджень, які можуть мати негативний вплив на природу. Відомий дослідник Д. Бьолер охарактеризував цей принцип у такий спосіб: «Лише ті норми, практики, проекти можуть

визнаватися легітимними, які за умови знання їх наслідків і побічних наслідків могли б бути без примусу визнані в процесі аргументації всіма можливими учасниками дискурсу» [4, с. 265].

Ідеальний дискурсивний принцип слугує теологічним орієнтиром щодо втручання людини у природне середовище. Ставлення людини до природи – це ставлення людини до всього сутнього, де «останнє постає не лише як об'єкт підкорення, а як рівноправний (квазі-) суб'єкт, або партнер» (А. Єрмоленко). Відносини людини і природи можуть бути рівними, якщо вони є партнерами та має місце справжня взаємодія, співробітництво та спілкування. І. Пригожин називає це «новим альянсом із природою».

Висновки. Отже, в сучасних умовах людство активно шукає вихід з глобальної екологічної кризи, створює концепції і теорії виживання, моделює ситуації та сценарії майбутнього, в основі яких зміни людських пріоритетів у наявній системі цінностей, досягнення розумного компромісу та консенсусу між людьми на основі комунікації.

За умови загальної кризи людського суспільства виявляється нагальна потреба в обґрунтуванні комунікативної етики відповідальності, принципи і норми якої можуть стати моральними орієнтирами людської діяльності та забезпечувати узгоджену взаємодію в системі «людина – наука – техніка – природа».

Комунікативна етика відповідальності пропонує на основі дискурсу як довшеної форми комунікації обґрунтовувати універсальні етичні норми і цінності. Вона спирається на принцип справедливості як один із головних у сучасній екоетиці. Він виявляє себе у рівній відповідальності кожного індивіда за вплив на людську природу та природне середовище, а також у відповідальності перед сучасними та прийдешніми поколіннями.

Література

1. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / Эвандро Агацци; [пер. с англ. И.Борисовой; науч. ред. В. А. Лекторский]. – М.: МФФ, 1998. – 344 с.
2. Борейко В. Е. Краткий курс экологической этики / В.Е.Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2004. – 72 с.
3. Борн М. Размышления и воспоминания физика. Сборник статей / Макс Борн. – М.: «Наука», 1977. – 280 с.
4. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: [підручник] / Анатолій Миколайович Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
5. Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач, А. В. Толстоухов та ін. – К.: Парапан, 2003. – 312 с.
6. Кохановский В. П. Философия и методология науки: [учеб. для высш. учеб. заведений] / Валерий Павлович Кохановский. – Ростов н/Д.: «Феникс», 1999. – 576 с.
7. Репа А. А. Політична філософія природи: Монографія / А. В. Толстоухов, Ю. О. Мелков, С. М. Ягодзінський та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2006. – 208 с.
8. Сидоренко Л. І. Етика науки [Електронний ресурс] / Лідія Іванівна Сидоренко. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua>.
9. Утопия или устроительство (Вводная статья Ю.А.Шрейдера) // Глобальные и общечеловеческие ценности / [пер. с англ. и франц.; сост. Л. И. Василенко и В. Е. Ермолаевой; введ. ст. Ю. А. Шрейдера]. – М.: «Прогресс», 1990. – 495 с. – С.7-25.
10. Шопенгауер А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауер. – М., 1992. – С. 232.
11. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.

Summary

Myhaylyuk S. Communicative Ethics of Responsibility as an Attempt of Value Reorientation Society in Modern World. We investigate the specificity of theoretical principles and humanistic value measurements communicative ethics of responsibility, analyzes the peculiarities of modern science and technology and their impact on modern society. Much attention is paid to the possibility of discourse as a social institution in the ethical transformation of economic rationality. Analyzes the regulatory potential of communicative ethics of responsibility, which is fundamentally different from the classical ethical paradigms. The notion of communication that is aimed at solving problems, contradictions and dilemmas of our time. We consider the responsibility of each individual, and especially the scientists, the development and use of science, engineering and technology. *Keywords:* ethics, morality, discourse, moral responsibility, environmental crisis, values, ethics of science, environmental ethics, normative ethics.